

Семчик О.О.,

к.ю.н., старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У ПРАВІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

У статті розглядаються теоретичні підходи до визначення змісту оціночних понять, характеризуються наукові підходи до виокремлення ознак, притаманних оціночним поняттям у різних галузях права, а також формулюються особливості оціночних категорій, що застосовуються у фінансово-правовому регулюванні.

В статье рассматриваются теоретические подходы к определению содержания оценочных понятий, определяются научные подходы представителей разных отраслей права к определению признаков, присущих оценочным понятиям в публично-правовом регулировании и частно-правовом регулировании, а также формулируются особенности оценочных категорий, применяемых в финансово-правовом регулировании.

The paper shows the theoretical approaches to the definition of estimative categories. The scientific approaches to characteristics of the peculiarities of estimative categories in a public legal regulation and private legal regulation in works of representatives of different branches of law are determined. Also the determination of specificity of estimative categories used in the financial legal regulation is made.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена існуючою тенденцією в теорії права, яка полягає в активній спрямованості дослідження механізму правового регулювання, ефективності дії існуючих норм права як на рівні теорії та у галузевих науках. Додатково актуальність теми дослідження посилюється тим, що сутнісні характеристики понять, що закладаються у правові норми з плином часу і ускладненням відносин, що потребують нормативно-правового визначення, видозмінюються, але за внутрішнім змістом ці поняття складають основу правового регулювання. Враховуючи те, що коло суспільних відносин з моменту проголошення незалежності України поступово розширюється під впливом появи нових потреб у суспільстві, поширення глобалізаційних процесів на всі сфери економіки та зміни методів державного управління у різних сферах суспільного життя, можна констатувати, що аналіз правових понять та вироблення логічно вивірених методичних підходів до їх конструювання набувають все більшого значення з точки зору як науки так і практики. Чіткість їх законодавчого закріплення впливає безпосередньо на прийняття рішень у спірних ситуаціях. Це можна пояснити динамічністю зовнішніх умов формування і застосування норм різних галузей законодавства, загостренням фінансово-економічних кризових явищ, а тому в законодавчому процесі і у

правозастосовній діяльності необхідно використовувати теоретичні концепції з метою гармонізації норм різних галузей права.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретичні засади використання оціночних понять сьогодні актуалізуються виходячи із необхідності застосування одноманітних способів тлумачення правових категорій з боку суб'єктів правореалізації. Окремим аспектам застосування оціночних категорій присвячені праці учених-дослідників проблем різних галузей права і їх дослідження викликають дедалі зростаючий інтерес з огляду на потребу вироблення єдиних підходів до тлумачення правових категорій з боку органів, які вирішують питання про їх застосування. Теоретичним основам характеристики окремих граней оціночних категорій присвячені роботи наступних представників теорії правової науки: А.М. Васильєва, В.Є. Жеребкіна, Т.В. Кашаніної, Н.І. Козюбри, О.Е. Лейста, Д.М. Левіної, Н.М. Онищенко, М.П. Молибога, Р.О. Халфіної тощо. Що ж стосується дослідників проблем галузевих наук, варто відзначити, що у своєму науковому пошуку приділяли увагу питанням оціночних категорій у праві такі вітчизняні та російські вчені: Л.К. Воронова, С.Ю. Головіна, А.В. Дьомін, М.П. Кучерявенко, М.Ф. Лук'яненко, І.Л. Самсін, Д.А. Смірнов, Т.С. Подорожна, І.А. Тітко, І.О. Тимофєєв, Ю.В. Старих та ін. Водночас більшість публікацій щодо характеристики оціночних понять у фінансовому праві присвячені саме деяким особливостям тлумачення податково-правових норм. Характерно, що хід розвитку системи сучасного права особливо торкнулося саме фінансового права: його роль у порівнянні з періодом планово-адміністративної економіки як галузі права значно зросла при значному розширенні, урегульовуваних нормами цієї галузі, суспільних відносин и збільшення обсягу нормативно-правового матеріалу, що увійшов до неї [1, с. 175].

Завданням цієї публікації є визначення правової сутності оціночного поняття, що комплексно відображатиме зміст цього правового явища, визначення наукових підходів до виокремлення ознак, притаманних оціночним поняттям у різних галузях права, а також формулювання особливостей оціночних категорій, що застосовуються у фінансово-правовому регулюванні.

Виклад основного матеріалу. Оціночні поняття як категорія права є здебільшого доробком теоретиків права, що присвятили свої праці питанням застосування та тлумачення правових норм. Загальні положення теорії права щодо юридичного механізму реалізації норм законодавства визначають наступні характеристики норм права: загальнообов'язковість, нормативність та державне гарантування. Водночас, найбільшою мірою оціночні поняття все ж таки вивчаються у межах галузевих наук, зокрема, значна кількість праць із трудового та кримінального права висвітлює проблематику використання таких понять у трудовому та кримінальному законодавстві відповідно.

Слід відмітити, що на сучасному етапі становлення правової системи України значно зростає значення оціночних категорій як в нормах галузей, у яких традиційно використовують ці категорії (цивільне право і кримінальне право), так і галузей права, розвиток яких розпочався відносно нещодавно. До них належать фінансове право, трудове право, адміністративне право. Правове регулювання на сучасному етапі потребує узгодженості норм між собою, що підтверджується взаємопов'язаністю відносин, які регулюються різними нормами права, а отже і взаємопроникненням та переплетенням деколи різного за своєю природою правового регулювання.

Як відзначається у деяких наукових дослідженнях, включення окремих оціночних категорій у текст законів здійснюється в межах загальної моралізації російського законодавства. Ступінь взаємодії права і моралі при застосуванні норм різних галузей права неоднаковий. Неоднаковий ступінь зв'язку права і моралі та між нормами моралі, та окремими нормами всередині галузей права. Це пов'язано з тим, що неоднорідні дії і суспільні відносини вимагають різних способів і методів регулювання: до одних підходять методи правового, до інших - морального регулювання, треті піддаються як тому, так і іншому способу опосередкування, четверті можуть не входити ні в сферу правового, ні в сферу морального регулювання [2].

Для надання характеристики ознак оціночних категорій, звернемо увагу на різницю їх у публічно-правовому та приватно-правовому регулюванні. Так, наприклад, цивільному праву притаманний диспозитивний метод регулювання суспільних відносин та автономія у волевиявленні суб'єктів таких відносин.

Об'єктивною передумовою закріплення оціночних категорій у цивільному законодавстві є необхідність відображення явищ морального, етичного та морального характеру. Особливу значимість морально-правові оціночні категорії набувають при визначенні меж суб'єктивного права. Цивільне законодавство містить формулювання, що закріплює вимоги добросовісності, розумності, справедливості до всіх учасників цивільних правовідносин [2]. Як зазначається у спеціальному дослідженні М.Ф. Лук'яненко специфікою оціночних понять у цивільному праві є, перш за все, те, що більшість цивільних правовідносин характеризується двостороннім розподілом прав та обов'язків між їх учасниками, що свідчить про те, що вони застосовуються більшою мірою на стадії виконання прав та обов'язків, а не у результаті правопорушення [3, с. 51].

Водночас, відмічаються і елементи складності застосування таких понять, що безперечно впливають на характеристику їх правової сутності. Відтак, вони характеризуються відсутністю дефініцій, тому поняття визначаються через поняття того ж роду; наявність суперечності в застосуванні їх в різних контекстах навіть однорідних актів (наприклад, в рішеннях судів різних суб'єктах); складність захисту інтересів в порядку оскарження актів в силу відсутності можливості послатися на єдиний

термінологічний зразок, або на фіксовану градацію (співвідношення) ступенів порушення права з їх матеріальної (грошової) оцінкою [4].

В цьому вбачається головна відмінність цивільно-правових норм, що містять оціночні категорії від норм публічного права з оціночними поняттями, і крім того, при використанні оціночних понять у приватному праві застосовуються не тільки нормативні положення.

У трудовому праві О. А. Степанова до специфічних рис оціночних понять відносить такі: зміст поняття не дозволяє вичерпно визначити в нормативно-правовому акті, що містить норми трудового права, всі випадки його використання; можливість врахування індивідуальних особливостей справи; застосування поняття в більшій мірі, ніж застосування будь-яких інших трудо-правових понять (категорій або термінів), залежить від обставин конкретного випадку; застосовується під час процедур на стадії вирішення справи по суті, що є складовою механізмом правозастосування; незамкнутість обсягу [5, с. 10].

У дослідженнях з кримінального права зустрічається наступна характеристика оціночних (оцінних) понять: «багатоаспектність цих понять дає підстави для класифікації їх ознак на дві групи: правові та позаправові поняття. При цьому правовим поняттям притаманна остаточна невизначеність законодавцем чи іншим офіційним органом; уточнення їх і конкретизація у процесі правозастосування; застосування правозастосовного розсуду; нормативне навантаження; врахування специфіки кожної конкретної ситуації. Для позаправових понять особливим є відкритість структури змісту поняття; невизначеність фактів, закріплених у таких поняттях; позначення їх за допомогою загальноживаних термінів» [6, с. 11].

У адміністративному праві, розглядаючи особливості оціночних понять, закріплених у КпАП, Т.О. Коломоєць, В.А. Біленко розглядають їхні функції, які відображають сутність таких понять, а отже відображають ознаки цього правового явища [7, с. 82]. Відтак, вони зазначають, що оціночні поняття у адміністративно-правовому регулюванні покликані охопити будь-які життєві ситуації задля досягнення мети правозастосування, а отже виконують функцію нормативного регулювання. Крім того, до функцій оціночних понять автори також відносять функції відображення, фіксації, прогнозування, передавання правової інформації, індивідуального нормативного регулювання, яка поєднує, з одного боку, певну самостійність суб'єкта правозастосування, а, з іншого боку, – певні обмеження абсолютної самостійності. Отже, з аналізу викладених функцій приходимо до висновку, що в адміністративно-деліктному праві акцент також зміщується у бік застосування імперативного методу при здійсненні правозастосовної діяльності з використанням таких понять.

У фінансово-правовому регулюванні спостерігається аналогічна тенденція. Наприклад, у податковому праві характеристиками оціночних понять пропонують розглядати відносну визначеність конкретного

поняття; відкритість його структури; свідому відсутність конкретизації з боку законодавця з метою надання можливості тлумачення суб'єкту відносин; врахування конкретних обставин справи; наявність суб'єктивного фактору у формуванні таких понять; їх багатогранність та динамічність [8]. На сучасному етапі наука фінансового права України перебуває на стадії перегляду підходів до застосування методів фінансово-правового регулювання та розвитку і ускладнення різних інститутів, що входять до системи фінансового права. Для фінансово-правової норми, як норми публічного права, зазначені ознаки мають свою специфіку. Вони виражаються в тому, що імперативний характер фінансово-правової норми передбачає обов'язок сторін фінансових правовідносин неухильно дотримуватися приписів такої норми з метою забезпечення фінансової дисципліни при виконанні державою функцій в процесі здійснення фінансової діяльності. Особливість імперативного характеру фінансово-правової норми полягає в категоричності вимоги щодо дотримання її приписів, і відповідно відсутність можливості в учасників фінансових відносин впливати на дію фінансово-правової норми.

Наведені особливості оціночних понять базуються на теоретичних доробках, у яких до основних ознак оціночних понять учені відносять такі: зміст правових оціночних понять не визначається в нормах законодавства; оціночні поняття, що містяться в нормах права, є сукупністю узагальнень різноманітних предметів, явищ, дій, процесів; оціночні поняття в праві фіксують найбільш загальні ознаки узагальнених в них явищ; конкретизація правових оціночних понять, визначення явищ і фактів навколишньої дійсності, що входять в обсяг оціночного поняття, стосовно до передбаченої законодавцем ситуації в процесі правозастосування здійснюється шляхом їх оцінки; визначення змісту правових оціночних понять в процесі їх застосування залежить від правосвідомості особи, яка застосовує правову норму [9, с. 17].

Висновки. Безперечно кожна з наведених характеристик оціночних понять має право на існування, разом з тим, їхнє існування та наявні тенденції до подальшого їх використання у процесі законотворення обумовлені рядом причин, які і впливають на формування різних концепцій оціночних понять зважаючи на постійну мінливість та велику розгалуженість сучасного українського законодавства. Зважаючи на викладене вище можна констатувати, що питання справедливості закону та правової культури застосування таких понять є тим фактором, який свідчить про рівень захищеності суспільства правом незалежно від наявності чітких термінів у конкретних законодавчих актах.

Саме тому зважаючи на динамічність розвитку різних галузей законодавства, в тому числі і фінансового з часу проголошення незалежності України, що обумовлено появою нових потреб у суспільстві, поширення глобалізаційних процесів на всі сфери економіки та зміни методів застосування економічних важелів впливу на державному рівні, можна констатувати, що формування оціночних понять та вироблення

логічно вивіренних методичних підходів до їх конструювання набувають усе більшого значення з точки зору як науки, так і практики. Чіткість їх законодавчого закріплення впливає безпосередньо на прийняття рішень у спірних ситуаціях. Сьогодні в Україні діє розгалужена система законодавства, яка створює правове поле для регулювання різних видів суспільних відносин. Особливо це стосується нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері бюджетної, податкової, грошово-кредитної діяльності. Дія норм фінансових законів забезпечується порядком та умовами здійснення фінансових нормативно-правових приписів, що виражаються у процесуальних нормах права – тобто правозастосуванні. Змістом механізму дії норм фінансового матеріального права (законів, правових норм) варто визначати, в першу чергу, порядок та умови здійснення фінансових нормативно-правових приписів, відтворений у процесуальних нормах права – тобто правозастосування. Прикладом цього у бюджетному праві слугують норми, що врегульовують здійснення бюджетного процесу в Україні. Незважаючи на достатньо нетривалий час дії нової редакції Бюджетного кодексу України, вже на цей момент було прийнято близько десяти законів, що вносять зміни до його норм, в тому числі значною мірою тих норм, які містять законодавче тлумачення основоположних категорій фінансово-правового регулювання. В ідеалі правове регулювання фінансових відносин має передбачити та створити умови для реалізації основоположних принципів на яких має базуватись діяльність у галузі публічних фінансів. Говорячи точніше, мають бути створені конституційні та законодавчі засади, які забезпечать послідовність та обґрунтованість такої діяльності, відповідність її вимогам сучасності.

Отже, спираючись на наведене у висновку вважаємо, що можна запропонувати наступне визначення оціночних понять – це нормативні положення, встановлені у найбільш загальному вигляді із вказівкою на сутнісні характеристики та якості певного правового явища, зв'язки між правовими явищами та процесами, завдяки чому вони не мають однозначного розуміння чи розгорнутого значення, а тому передбачають необхідність їх оцінки суб'єктами, що застосовують ці положення з певною мірою власного переконання та розсуду (дискреції).

Використані джерела:

1. Химичева Н. И. Вопросы развития современного российского финансового законодательства в аспектах его содержания и форм / Н.И.Химичева / Очерки финансово-правовой науки современности : монография /под общ. ред. Л. К. Вороновой и Н. И. Химичевой. – Москва-Харьков : Право, 2011. – С.171-186.
2. Рясина А. С. Особенности функционирования оценочных категорий в публичном и частном праве [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/720-2012-01-22-06-48-11>
3. Лукьяненко М. Ф. Оценочные понятия гражданского права: разумность, добросовестность, существенность /М.Ф. Лукьяненко/ М.: Статут, 2010. – 423 с.
4. Коков А.И. Оценочные категории и формулы в нормативно-правовых актах гражданско-правового характера / А.И. Коков [Електронний ресурс] : Матеріали

- всеросійської заочної науково-практичної конференції «ЮРИСПРУДЕНЦІЯ В СУЧАСНІЙ РОСІЇ» 05 березня 2011 р. – Режим доступу: <http://sibac.info>
5. Степанова Е.А. Оценочные понятия трудового права : Автореф. дисс... на соиск. учен. степени к.ю.н. : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / Е.А. Степанова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 25 с.
 6. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуально праві України : монографія / І.А. Тітко. – Х. : Право, 2010. – 216 с.
 7. Коломоець Т.О., Біленко В.А. Оціночні поняття в адміністративно-деліктному праві України: деякі аспекти їх функціонального призначення / Т.О. Коломоець, В.А.Біленко. - Вісник Запорізького національного університету № 4. – 2010. – С. 80-84
 8. Демин А.В. Оценочные понятия в налоговом праве/ А.В. Демин // Налоговое право в решениях Конституционного суда Российской федерации 2009 года. – М.: Статут, 2011. - С.62-76
 9. Левина, Д. Н. Теоретические проблемы толкования и применения оценочных понятий : Автореф. дисс... на соиск. учен. степени к.ю.н. : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / Д.Н. Левина. – Нижний Новгород, 2007. – 36 с.

Рецензент: к.ю.н., доцент Приходько Х.В.